

Софија Божић
sofijamisa@yahoo.com
Институт за новију историју Србије
Трг Николе Пашића 11

БРАЋА ПРИБИЋЕВИЋ У ВЕЛИКОМ РАТУ

АПСТРАКТ: Четворицу браће Прибићевић, Валеријана (1870–1941), Светозара (1875–1936), Милана (1877–1937) и Адама (1880–1957), историја памти као најистакнутије српске прваке у Хрватској, како у периоду пре Великог рата, тако и после његовог завршетка, у првој југословенској држави. Највећи успех у политици остварио је Светозар, вођа Српске самосталне странке у Хабзбуршкој монархији и први човек Хрватско-српске коалиције, а касније министар унутрашњих послова и министар просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и, затим, лидер Самосталне демократске странке. Његова три брата такође су активно учествовала у јавном животу, иако никада нису били на самом врху, на највишим позицијама власти. У раду ћемо пратити искуства и активности Прибићевића током ратних година, када су и они доживели судбину већине Срба у Хрватској: били су или хапшени, или слати на фронт да се боре за ратне циљеве Монархије или су ратовали на страни Србије. За разлику од Милана, који је, као официр српске војске једини ратовао за Србију, остала браћа због хапшења, интернације и упућивања на бојиште у првим годинама рата нису била у могућности да се ангажују на плану ослобођења Срба и других југословенских народа. Пред крај рата и уочи распада Монархије Прибићевићи су узели активно учешће у решавању југословенског питања путем отцепљења Срба, Хрвата и Словенаца и њиховог ургентног уједињења са Србијом, без претходних договора о унутрашњем уређењу заједничке државе. Милан Прибићевић је предводио Српску војну мисију која је међу југословенским исељеницима у Америци прикупљала добровољце за Солунски фронт. Светозар Прибићевић је постао један од најмоћнијих и најутицајнијих политичара међу југословенским народима умируће Монархије и то је остао све до њене коначне пропасти. Његова улога у процесу уједињења које се припремало у последњим данима Аустро-Угарске била је од највећег значаја, а последице свог деловања у том периоду Светозар је сносио све до краја своје политичке каријере.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Велики рат, Светозар Прибићевић, Адам Прибићевић, Милан Прибићевић, Валеријан Прибићевић, Срби у Хрватској, Хрватско-српска коалиција, Народно веће, Држава СХС, југословенска држава

Сарајевски атентат био је окидач за почетак погрома против Срба у Хрватској, као и на територији целе Хабзбуршке монархије. У Загребу, Вараждину, Осијеку, Сиску, Петрињи, Ђакову, Задру, Сплиту, Дубровнику и другим местима, франковци и клерикалци нападали су српске куће, радње, просторије српских друштава и организација, цркве и гробља, палећи и пљачкајући српску имовину па чак и убијајући њене власнике.¹ Почела су и хапшења и затварања угледних Срба, а први ухапшен Србин у Хрватској био је Адам Прибићевић. Заузимањем његовог брата Валеријана, Адам је убрзо био ослобођен и допуштено му је да оде у Катинце код зета свештеника. Али, због потказивања присталица Стјепана Радића, који је у то време водио интензивну кампању против Срба, најмлађи Прибићевић био је поново ухапшен и одведен у Дарувар. Ту је са њим поступано на благ и цивилизован начин јер је „котарски предстојник“ био Адамов пријатељ Богдан Цвијановић који је, уз то, добио наређење великог жупана да се према ухапшеном пажљиво опходи.² Пошто је Прибићевић био смештен у једну посебно припремљену канцеларију, уместо у затвор, и третиран с уважавањем, острашћени србофоби су га поново потказали и он је упућен у затвор Судбеног стола у Осијеку. Ту је провео седам месеци у самици, у знатно тежим условима.³

Занимљива су Адамова искуства из заточеништва. У Осијеку је његов тамничар, франковац родом из Лике, затворенику испричао о свом познанству с једним повратником с фронта из Србије који се хвалио пуном торбом „одсеченог прстења и минђуша“. Згрожен таквим нељудским поступком свог сународника Хрвата према недужним српским цивилима, франковац се потпуно променио и, до тада хладан и уздржан према Прибићевићу, постао је оличење љубазности и предусретљивости.⁴ Адам није пропустио да забележи ни своја сећања на понашање Срба који, вероватно у страху за сопствени живот, нису смогли храбрости да му олакшају затворске дане посећујући га и доносећи му књиге и храну. Посебно је због тога био огорчен на осијечког велепоседника и народног посланика Васу Муачевића, док је један од ретких изузетака био адвокат из Сремске Митровице др Гига Араницки који је без икакве бојазни пришао Прибићевићу када је пролазио кроз град идући у пратњи стражара на саслушање у полицију.⁵

Марта 1915. Адам, који је до тада у затвору држан без икакве оптужнице, упућен је као резервиста у Карловац, а одатле у Балаш-Ђармат у северној Мађарској. Тамо је добро упознао припаднике мађарског народа, спријатељио се с многима од њих и из основа

¹ Упечатљиво сведочанство о дивљањима острашћених србофоба оставио је Иван Рибар: I. Ribar, *Iz moje političke suradnje*, Zagreb, 1965. Вид. и: В. Крестић, *Срби у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд, 1991, 560–562; М. Патковић, „Антисрпски и антијугословенски погроми у лето 1914. године“, *Зборник о Србима у Хрватској 2*, уредник В. Крестић, Београд, 1991, 281–308; Ž. Karaula, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011), 255–291.

² А. Прибићевић, *Мој живот*, Загреб, 1999, 42–44.

³ Исто, 44–48.

⁴ Исто, 45.

⁵ Исто, 46–47.

изменио своје мишљење о Мађарима, претворивши се од мађарофоба у мађарофила.⁶ Пријатеље је имао и међу Русима унијатске вере и Јеврејима. Према сведочењу А. Прибићевића, вишенационални састав војске Хабзбуршке монархије умногоме је допринео њеном поразу, јер њени борци нису били заинтересовани за ратовање и нису пружали отпор противнику.⁷ Маја 1915. Адам је упућен на Источни фронт, у Галицију, одакле су немачке и аустроугарске трупе успеле да протерају руске снаге. Постепено напредујући – захваљујући пре свега одлучности и борбености немачке војске – немотивисане, изгладнеле услед слабог снабдевања, руској ватри стално изложене аустроугарске трупе су трпеле велике губитке, готово се топећи. Најмлађи Прибићевић имао је план да се, чим му се укаже прилика, преда Русима, али му то никако није полазило за руком. Видећи да Руси не прелазе у противофанзиву, која би омогућила извођење његовог плана, а не желећи да се бори за интересе Хабзбуршке монархије, Адам је најзад одлучио да изврши самоубиство. Међутим, покушај самоуништења завршио се саморањавањем, тако да се Прибићевић нашао у болници у Лавову.⁸ Одатле је премештен у болницу у Капошвару, па у Загреб, у војну болницу, а затим у болницу милосрдних сестара. Када се опоравио, одлучио је да, попут многих других Југословена који нису желели да учествују у рату на страни Централних сила, симулира душевну болест и тако избегне војни суд. Правећи се како је скренуо памећу, по наређењу суда Адам је ишао од града до града, из болнице у болницу, на посматрање. Најпре га је прегледао специјалиста за менталне поремећаје др Фрај у Будимпешти, одакле је послат на арбитражу у Балаш-Ђармат. Пошто је успешно играо своју улогу, А. Прибићевић је проглашен за неспособног и отпуштен. Ипак, како је међу његовим пријатељима било и оних који су знали да је он потпуно здрав човек, та информација некако је допрла и до надлежних, па је Адам поново послат на испитивање, овог пута у Беч. Испитивање је било озбиљно, поједини лекари су посумњали да је пацијент симулант, али је Прибићевић на крају ипак упућен у санаторијум за душевне болести на Штајнхофу, где је провео скоро годину дана. И када је 1917. године коначно отпуштен, Адам је решио да више не ризикује, већ је још неко време наставио да се претвара како је болестан и, чак, преко брата Светозара успео да издејствује да буде поново смештен у болницу милосрдних сестара у Загребу. Тек када је почео пробој Солунског фронта, када је постало јасно да се ближи крај Аустроугарске и да више не прети никаква опасност, он је престао да глуми и, на изненађење чак и својих најближих, поново постао онај стари, разумни и луцидни Адам Прибићевић.⁹

Један од ретких људи који су знали да Адам нема никакве менталне проблеме био је његов брат Светозар, с којим је најмлађи Прибићевић успевао да одржи контакт током рата, посећујући га и 1916. чак и станујући код њега у Будимпешти. Почетак рата

⁶ Исто, 48–53.

⁷ Исто, 53–56.

⁸ Исто, 57–62.

⁹ Исто, 63–73.

Светозар је дочекао као први човек Хрватско-српске коалиције, владајуће политичке организације коју је водио у југословенском правцу, у складу са својом идеологијом о Србима и Хрватима као једном јединственом народу. Своје противнике у Хрватском сабору, који су га оштро нападали, Прибићевић је поделио на четири групе: једну су чинили Томашић и његове присталице, другу Стјепан Радић и Хрватска пучка сељачка странка, трећу група око *Обзора* и четврту представници Хрватске странке права, франковци. Најострашћенији су били франковци, изражавајући незадовољство што је реч једног Србина одлучујућа у владајућој коалицији и Сабору. Расправе и свађе, вика и галама присутних посланика, њихове међусобне оптужбе и напади обележили су саборска заседања у предвечерје Великог рата, а србофобија која се све време осећала кулминирала је после Сарајевског атентата. На првој седници после убиства Франца Фердинанда, 30. јуна 1914, франковци су наступали агресивно, онемогућавајући нормалан рад сабора прављењем нереда, вређањем и говором мржње против присутних Срба и српске заједнице уопште. Иако је престолонаследникову насилну смрт изазвао само један човек, у очима хрватских екстремиста крив је био цео српски народ, па су се они свом жестином оборили на његове представнике, позивајући чак на обрачун са српством у Хрватској. Мета њихових вербалних напада био је и сам Светозар Прибићевић, српски првак, као и цела породица Прибићевић.¹⁰

Пошто је рат најзад почео, Светозар је на неколико година нестао из загребачког јавног живота. Извесно је да је ратну епоху провео највећим делом у Будимпешти, али је и даље загонетка да ли је он у мађарску престоницу доспео као штићеник угарске владе или не. Светозарев биограф Адам Прибићевић изнео је верзију по којој је његов брат, иако члан два представничка тела, и Хрватског сабора и Угарског парламента, ипак ухапшен чим је Аустроугарска насрнула на Србију и четири месеца држан у самици војног затвора. За то време, власт је покушала да од њега добије изјаву лојалности Францу Јозефу, али без успеха: давање такве изјаве Светозар је сматрао нечасним и неморалним. Да би сачувала форму, која није дозвољавала хапшење човека кога штити двоструки посланички имунитет, угарска влада је издала саопштење „да је он додељен на службу неком надлештву“.¹¹ Осим чињеница које је понудио Адам Прибићевић, досадашња историографија користила је и податке из пера хрватског политичара правашке оријентације Драгутина Хрвоја, по којима је мађарски министар председник гроф Тиса издао налог да се Светозар Прибићевић доведе у Пешту и смести у једну вилу у околини града, где ће бити заштићен од бечке војне олигархије која му је угрожавала живот.¹² Хрватски историчар Богдан Кризман забележио је још једну информацију, добијену од инжењера Богдана Шафарића, а која се односи на другу ратну годину: маја или јуна 1915, када се Б. Шафарић налазио у Загребу, у својству официра 25. домобранске пешачке

¹⁰ В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989, 71–82.

¹¹ Архив Југославије (АЈ), 88–1, Адам Прибићевић, *Светозар Прибићевић*, 82.

¹² В. Krizman, н. д., 110; Н. Matković, *Svetozar Pribičević: ideolog – stranački vođa – emigrant*, Zagreb, 1995, 44.

пуковније, човек који се представио именован Светозара Прибићевића дошао је у ађутантуру да се пријави као ратни добровољац; после консултовања Шафарићевог заповедника с Министарством домобранства у Будимпешти, његов захтев је прихваћен, он је положио заклетву и добио свој ратни распоред.¹³ Међутим, код млађег Прибићевића нема ни помена о Светозаревом учешћу у рату. Адам, напротив, истиче да је за његовог брата било незамисливо да се придружи браниоцима црно-жуте монархије, те да је, како би избегао такву судбину, узимао само минималне количине хране, тек колико је неопходно за биолошку егзистенцију. Вођа Срба у Хрватској гладовао је пуне три године, колико је, према братовљевим речима, боравио у главном граду Угарске, нарушивши здравље до те мере да му је претила опасност од туберкулозе. Поред бриге о породици која је све време била заједно са њим, он је и даље био политички активан у оквиру Хрватско-српске коалиције, иако није учествовао у раду Хрватског сабора и Угарског парламента.¹⁴

Без обзира на то да ли је у мађарску престоницу доспео као човек који је уживао наклоност грофа Тисе или је заиста био ухапшен, извесно је да је речи његовог најмлађег брата Адама како се Светозар уздржавао од хране да не би био регрутован у аустријску војску потврдио академик Милутин Миланковић који је за време рата такође живео у Пешти и био у прилици да упозна чувеног политичара: српски научник светског гласа оставио је у својим мемоарима сведочанство да је Светозар Прибићевић током година проведених у мађарској престоници био „мршав до костију“,¹⁵ што је заиста могло да буде разлог због кога би војни лекари одбили да дају зелено светло за његов одлазак на фронт. Професор Миланковић био је сведок и Прибићевићевог великог незадовољства због неучествовања у припремама за уједињење али и огромног одушевљења када је коначно, 1917. године, добио дозволу да се врати у Загреб.¹⁶

Поновно ступање на јавну сцену Светозар Прибићевић је започео говором у Хрватском сабору 17. децембра 1917.¹⁷ У то доба, покрет за уједињењем и ослобођењем Срба, Хрвата и Словенаца већ се јасно профилисао у виду Мајске и Крфске декларације, а затим и Загребачке резолуције, али Прибићевић је по том питању, држећи се савета српских званичника добијених уочи избијања рата, још извесно време био уздржан, како би спречио распуштање Хрватског сабора у коме се налазио на челу већинске странке и увођење ванредног стања које би пружило прилику франковцима да се устреме на Србе и

¹³ В. Krizman, н. д., 99–100.

¹⁴ АЈ, 88–1, Адам Прибићевић, *Светозар Прибићевић*, 83–84.

¹⁵ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања из година 1909 до 1944*, Београд, 1952, 87.

¹⁶ Према Миланковићу, када му је Прибићевић саопштио да се враћа у Загреб, „изгледао је као препорођен. Очи му се светлцуале новим сјајем, а место апатичног сужња стајао је преда мном фанатични борац.“ Исто, 92.

¹⁷ В. Krizman, н. д., 150–151.

да спрече доношење одлуке о отцепљењу и ступању у нову заједницу.¹⁸ Остале су запамћене његове речи изговорене у Сабору које сведоче о тој опрезности и промишљености: „Ми морамо бити на чисто с тим, да је народна коцентрација само једно средство за нашу политику, да би концентрација имала да буде само једна метода и једна тактика, јер може бити и друге тактике, друге методе у нашој политици, методе подјеле улога и у нашој јавности није још расправљено питање, да ли је боља метода подјеле улога или метода концентрације.“¹⁹ Ипак, чињеница је да је Прибићевић одржавао везе с политичким круговима у емиграцији интересујући се, преко посредника, код чланова Југословенског одбора у ком тренутку би требало да се и Коалиција ангажује у правцу уједињења.²⁰ Познато је, такође, да је босански политичар Данило Димовић, његов повереник, два пута ишао у Беч да се, по Прибићевићевом налогу, у владајућим структурама распита како ће се Монархија држати према Србима после рата. Први пут је то било у другој половини 1917. године, када је гроф Чернин, аустроугарски министар спољних послова, био врло оштар и одбојан, а други пут почетком 1918. године, када је Чернин био много љубазнији и када је изјавио да ће Монархија штитити и подржавати интересе српског народа.²¹ Данило Димовић је, такође на основу Прибићевићевих инструкција, написао меморандум (18. IX 1918) за грофа Тису, као одговор на Тисине предлоге за решење југословенског питања, у коме је стајало да Срби, Хрвати и Словенци треба да се национално осамостале и, на основу начела самоодређења народа, формирају своју, југословенску државу.²²

Како се Хабзбуршка монархија ближила крају, бројећи последње дане, тако је Прибићевић иступао све отвореније, очекујући остварење свог младалачког идеала – југословенског уједињења. Прилика за предузимање конкретних потеза у том правцу указала се када је основано политичко представништво Словенаца, Хрвата и Срба у Аустроугарској, Народно веће.²³ Уочи оснивања Народног већа, 4. октобра 1918. године,

¹⁸ Свом пријатељу, историчару Владимиру Ћоровићу Прибићевић је износио бројне аргументе у прилогу вођењу опортунистичке политике: „Зар је било мало српских жртава досад? [...] Зар би било боље да Коалицију замене франковци и да почну с новим српским прогонима? Загреб је постао сад велико уточиште за све вас који се склањате. Зар би то могао бити да Коалиција није на влади? Зар би неко други дозвољавао ваша састајања, путовања и овакво писање штампе? Ко би други у овој мери помагао исхрану наше оголене сиротиње и наше гладне деце из Херцеговине и Босне? Врло је лако бити радикалан и популаран. Али ко може примити одговорност за толике нове жртве, и то непотребне?“ В. Ћоровић, *Портрети из новије српске историје*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд, 1990, 259–260.

¹⁹ В. Krizman, н. д., 202.

²⁰ В. Krizman, „Povjerljive veze između 'Jugoslavenskog odbora' i domaćih političara za I svjetskog rata“, *Historijski zbornik (HZ)* 15 (1962), 226.

²¹ Исто, 217.

²² В. Krizman, „Die politische Tournée Stephan Tiszas im Herbst 1918“, *Der Donauraum* 4 (1968), 223–234.

²³ Опширније: В. Krizman, „Osnivanje 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu' 1918“, *HZ* 1–4 (1954), 23–32.

Прибићевић је позвао коалиционашког дисидента Срђана Будисављевића, присталицу „националне концентрације“, на разговор у председништву Хрватског сабора о предстојећем оснивачком састанку. Одазивајући се позиву, Будисављевић је обавестио Прибићевића и Душана Поповића, народног посланика Хрватско-српске коалиције који га је такође дочекао у Сабору, да ће на предстојећем састанку бити донета одлука о оснивању Народног већа и о начину његовог организовања, као и о томе да се очекује приступање Коалиције Народног већу. Прибићевић је тражио одлагање решења о оснивању Народног већа све док Коалиција не донесе своју одлуку о могућем уласку у Народно веће. Будисављевић је одговорио како сматра да одлагање није вероватно, те да ће предложити Мати Дринковићу и Антону Корошецу да сутрадан, 5. октобра пре подне, непосредно пред оснивачки састанак, посете Прибићевића и Поповића, ради даљих преговора. У преговорима са Дринковићем и Корошецом утврђено је да се на оснивачком састанку поднесе предлог да се пре доношења коначне одлуке о Народног већу Коалиција позове на приступање.²⁴ На оснивачком састанку донета је одлука о „раду за оживотворење потпуно самосталне, суверене и независне слободне државе свега народа Словенаца, Хрвата и Срба на цијелом непрекинутом етничком територију тога народа“ и изабран је седмочлани одбор за преговоре с Коалицијом.²⁵ Сви чланови одбора упутили су се у Сабор, где их је дочекао Прибићевић са још двојицом представника Коалиције (Гвидо Хрељановић и Већеслав Вилдер). Прибићевић је истакао да, с обзиром на озбиљност политичке ситуације, ниједна странка не може сама да представља народ и на себе преузима одговорност, те да се Коалиција слаже с предлогом о концентрацији свих народних странака. Иако се нада најбољем (односно уласку Коалиције у Народно веће), он не жели да да дефинитиван одговор делегатима док надлежна тела Коалиције не донесу одлуку, у најкраћем року. Прибићевић није имао ништа против да се у међувремену настави рад на оснивању Народног већа.²⁶ Убрзо је саборски клуб Коалиције донео одлуку о уласку у Народно веће и у наредним данима настављени су преговори с другим странкама, у којима је учествовао и Прибићевић. Пошто је утврђен његов састав, Средишњи одбор Народног већа састао се 17. октобра и изабрао председника и двојицу потпредседника, од којих је један био Прибићевић. Заузевши тај положај и предводећи групу која је у Народног већу имала највише представника, Светозар Прибићевић је постао најмоћнији и најутицајнији политичар међу југословенским народима умируће Монархије – нарочито после одласка председника Антона Корошеца у Женеву, и то је остао све до њене коначне пропасти. Ступање у Народно веће заиста је представљало, као

²⁴ Dr. S. Budisavljević, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca: povodom četrdesetogodišnjice jugoslovenskog ujedinjenja*, Zagreb, 1958, 122.

²⁵ B. Krizman, „Zapisnici središnjeg odbora 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu“, *Starine* 48 (1958), 333.

²⁶ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919: Izabrani dokumenti*, izabrali i priredili M. Štambuk-Škalić, Z. Matijević, Zagreb, 2008, 95–96.

што закључују неки аутори, прекретницу у Прибићевићевој политици. До тада, у првој фази, она је била резервисана, уздржана, опрезна и опортунистичка, да би потом, када је наступила друга фаза, Прибићевић преузео иницијативу и постао доминантан политички лидер код Словена на југу Монархије.²⁷

Пошто је у разговору с баном Михаловићем 22. октобра стекао утисак да се бан не би противио одлуци Хрватског сабора о прекиду свих државноправних веза с Угарском,²⁸ Прибићевић је на састанку Средишњег одбора 25. октобра инсистирао на сазивању Сабора, као легитимног хрватског представништва које би раскинуло Хрватско-угарску нагодбу.²⁹ Средишњи одбор поново се састао 28. октобра и прихватио предлоге које је дао управо Светозар Прибићевић, а које је требало поднети на седници Хрватског сабора, заказаној за сутрадан. То је предлог о раскидању државноправних односа краљевине Хрватске-Славоније и Далмације с Угарском и Аустријом и о проглашењу Далмације, Хрватске и Славоније с Ријеком независном државом према Угарској и Аустрији, која на основу народног јединства Словенаца, Хрвата и Срба ступа у заједничку државу на целом етнографском подручју тог народа без обзира на државне границе у којима ти југословенски народи тренутно живе.³⁰ Формулација по којој се Далмација, Хрватска и Славонија с Ријеком проглашавају независном државом према Угарској и Аустрији, а не независном уопште, дала је повод сумњи да је то једна од Прибићевићевих манипулација, јер се разликује од става који је заступао Стјепан Радић. Вођа хрватског сељаштва је, наиме, био за отцепљење од Аустроугарске и проглашење самосталне хрватске државе, при чему би то била два одвојена акта, а проглашење хрватске државе имало универзално значење, а не само у односу на Аустрију и Угарску.³¹ Нема сумње како је Прибићевић формулацијом у којој се наглашава самосталност само у односу на Угарску и Аустрију желео да правно онемогући снаге које су биле за хрватску независност, а против уједињавања са Србијом, али не треба изгубити из вида да су хрватски политичари били свесни незавидног положаја у коме би се наша самостална хрватска држава, којој је претила опасност да, припадајући табору поражених, трајно нестане с политичке карте југоисточне Европе као плен суседних земаља. Коначно, на седници Хрватског сабора 29. октобра, поново је баш Светозар Прибићевић поднео предлоге прихваћене претходног дана на седници Средишњег одбора, додајући да се они не темеље на принципу легитимитета, него на начелу народног самоопредељења, те да се, у смислу тих предлога, „наша независна потпуно суверена држава протеже на читавом нашем народном територију од Соче тамо до Солуна“. Прибићевићев предлог прихваћен је једногласно, а

²⁷ Н. Matković, „Svetozar Pribičević u 1918. godini“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 6 (1968), 245–256.

²⁸ В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, 230.

²⁹ Исто, 233.

³⁰ *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba...*, 115.

³¹ Lj. Boban, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1992), 51–52.

затим је Сабор признао врховну власт Народног већа, на чему је први човек Хрватско-српске коалиције, такође, инсистирао претходног дана.³² Он је потом изашао пред окупљену масу која је испред Хрватског сабора очекивала расплет, и прочитао историјску одлуку Сабора.³³

Као човек чија је реч у Народном већу, врховном органу власти, имала највећу тежину, а самим тим и најмоћнији човек у новоствореној Држави СХС, Светозар Прибићевић је сада могао све своје снаге да усмери ка једном циљу: уједињењу Југословена на Балкану. О преданости с којом се посветио остварењу тог задатка убедљиво сведоче речи Владимира Ћоровића: „Није се штедео ни часа. Јео је скоро с нога, одмарао се колико је најнужније, а скоро цело боговетно време проводио је у кабинету за рад. То су били његови најбољи дани.“³⁴

Светозар Прибићевић одмах се окренуо Србији. Пошто је Држава СХС била у веома тешкој ситуацији због Италије која је полагала право на делове њене територије, због напете унутрашњополитичке ситуације, због бунтовнички расположених маса исцрпљених вишегодишњим мукотрпним ратним стањем и због недостатка већих оружаних снага које би могле да гарантују мир и сигурност, Народно веће је одлучило да у Београд упути представнике који би успоставили везу са српском владом и Врховном командом ради договора о даљем раду на стварању заједничке државе. У делегацији су били др Лаза Поповић, мајор Драгутин Перко и Прибићевићев брат Валеријан. Најстарији Прибићевић, од маја 1914. године народни посланик вргинског среза у Хрватском сабору, био је на почетку рата ухапшен и конфиниран у Загребу. Пошто је ослобођен, заједно са Срђаном Будисављевићем, а вероватно у договору са Светозаром, иступио је из Коалиције 13. јула 1917. године, у време Крфске конференције. Тај поступак двојица дисидената образлагала су неслагањем с владином опортунистичком политиком, односно чињеницом да влада подржава Нагодбу и државну заједницу с Угарском, што онемогућава остварење јединственог захтева целог словенског југа за уједињење земаља у којима живе Словенци, Хрвати и Срби у слободно и независно државно тело.³⁵ Прелазећи у опозицију, Валеријан Прибићевић и Срђан Будисављевић ступили су у сарадњу са Старчевићевом странком права будући да је она повела нову политику, засновану на програму Мајске декларације Југословенског клуба у Бечу и признала јединство Словенаца, Хрвата и Срба. Валеријан Прибићевић је са Срђаном Будисављевићем био и међу главним покретачима

³² В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, 308–309.

³³ У тим тренуцима „лице му се“, каже један Прибићевићу ненаклоњен савременик, „све претворило у уста“. Ј. Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900 – 1941. (Zapisci iz nepovrata)*, Zagreb, 1984, 137.

³⁴ В. Ћоровић, н. д., 243–263.

³⁵ В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, 114–115.

загребачког дневника *Глас Словенаца, Хрвата и Срба* који је од првог броја, објављеног 1. јануара 1918. године, заступао политичку линију интегралног југословенског уједињења.³⁶

Пре поласка делегације Народног већа за Србију, Светозар Прибићевић се посебно консултовао са Лазом Поповићем и дао му упутство да у његово име тражи да српска војска наступа што више на запад. Другим речима, Прибићевић је од Поповића захтевао да се не обазире на акт повереника Народног већа за народну одбрану Мате Дринковића, којим је српска војска позвана да помогне Народног већу у заштити Срема и источне Славоније слањем својих чета до линије Осијек–Шамац.³⁷

Прешавши Саву, делегација је путовала преко Шапца, Ваљева и Обреновца. У Београд је стигла 8. новембра и разговарала с војводом Бојовићем и министром грађевина Момчилом Нинчићем. Изасланици су војводи Бојовићу предали Дринковићеву представку Народног већа, а Лаза Поповић и Валеријан Прибићевић су у разговорима са представницима Србије молили, сходно Светозаревом налогу, да српска војска дође у Загреб и Ријеку. Сутрадан је Поповића и Прибићевића примио регент Александар и они су поновили захтеве које су изнели војводи Бојовићу и министру Нинчићу. Валеријан Прибићевић именован је за конзуларног представника Народног већа при српској влади, па је преко њега с једне стране, и генералштабног потпуковника Душана Симовића који је 13. новембра стигао у Загреб по налогу Врховне команде српске војске с друге стране, Светозар Прибићевић одржавао везе са српским државним и војним врхом. Захваљујући томе, регенту Александру и српској влади било је познато да је већина Народног већа и владе, на челу са Прибићевићем, заузела став о потреби успостављања нераздвојне и недељиве државе Срба, Хрвата и Словенаца под династијом Карађорђевић. Тиме је одлука о опозивању Женевске декларације, која је предвиђала уједињење Србије и Државе СХС по конфедералном принципу, односно успостављање дуалистичке државе по моделу Аустроугарске, добила снажан ослонац. Отуда и закључак на који се наилази у научној литератури о овом питању: да је стварање југословенске државе на начин који је одговарао Београду управо Прибићевићева заслуга.³⁸ Уистину, он је у данима који су претходили 1. децембру предузимао све могуће кораке да сузбије отпор противника заједнице са Србијом и да убрза уједињење. Његова упорност најзад је донела резултате: Народно веће је 24. новембра донело одлуку о уједињењу Државе СХС са Краљевином Србијом и Црном Гором. На тај начин, после испуњена претходна два политичка задатка, а то су очување добрих српско-хрватских политичких односа у Хрватско-српској коалицији и њено одржање на власти, те заштита српског народа у Хрватској, испуњен је

³⁶ О *Гласу СХС* вид. подробније: D. Roksandić, *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija”*, Zagreb, 1991, 197–212.

³⁷ В. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, 1977, 153.

³⁸ Н. Matković, „Svetozar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 26 (1993), 243.

и трећи, последњи политички задатак Светозара Прибићевића за време Првог светског рата: стварање југословенске заједнице.³⁹

У то време, после проглашења Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, четврти брат, Милан Прибићевић, официр српске војске, послат је у Загреб, као шеф Српске војне мисије при Народном већу. Он се истакао већ у балканским ратовима а затим и у Првом светском рату, у борбама на Церу, Гучеву, Јадру. Његове трупе биле су последња заштитница, од Књажевца до Валоне, која је омогућила повлачење српској војсци преко Албаније. Српска влада га је потом послала у Америку на челу Српске војне мисије која ће међу исељеницима прикупљати добровољце за Солунски фронт. Милан Прибићевић је путовао широм Америке, држао предавања, врбовао и отпремао добровољце, углавном их налазећи међу Србима. У ангажовању добровољаца наилазио је на бројне тешкоће. С једне стране, Хрвати и Словенци нису веровали у слом Аустроугарске нити их је заносила југословенска идеја, а налазећи се под великим утицајем католичког свештенства и аустријских агената врло су се слабо одазивали. С друге стране, његову акцију ограничавали су односи унутар српске заједнице у Америци и сукоби између два савеза, Слоге и Србобрана. Како су се у друштву Србобран углавном налазили Срби из Хрватске, Милан Прибићевић се управо по земљачкој линији приклонио том друштву и од његових чланова, на које је имао највећи утицај, регрутовао добровољце за српску војску. Са Михаилом Пупином, који се налазио на челу савеза Слога и заступао српски концепт уједињења, био је у сукобу и покушавао је да умањи његов углед, али без успеха. На крају свог боравка у Америци, Милан Прибићевић је закључио да је његова мисија била неуспешна јер му није пошло за руком да води југословенску политику, а као главног кривца за неуспех мисије означио је М. Пупина.⁴⁰

Као што видимо четворица браће Прибићевић били су, сваки од њих на свој начин, врло активни у Великом рату, дајући свој допринос рушењу Хабзбуршке монархије, победи Србије и Срба и стварању нове, југословенске државе у којој су се под истим кровом нашли и Срби из Србије и Срби из Монархије, заједно са другим југословенским народима из Аустроугарске, Хрватима и Словенцима.

Pribićević brothers in the Great War

Four brothers Pribićević, Valerian (1870–1941), Svetozar (1875–1936), Milan (1877–1937) and Adam (1880–1957), history remembers as the most prominent Serbian leaders in Croatia, in the period before the Great War and after its completion, in the first Yugoslav state.

³⁹ Д. Гавриловић, „Однос југословенства и српства: идеолошка матрица Светозара Прибићевића у време Првог светског рата“, *Политичка ревија* 4 (2011), 307–332.

⁴⁰ О Прибићевићевој мисији у Америци и односима с кругом око М. Пупина вид.: М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево–Београд, 2014, 147–197 и М. Пупин, *Национално-политички рад 1908–1935*, приређивач Д. Р. Живојиновић, Београд, 1998.

The greatest success in politics achieved Svetozar, leader of the Serbian Independent Party in the Habsburg monarchy and the first man of Croatian-Serbian coalition, and later Minister of Interior and Minister of Education of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and then the leader of the Independent Democratic Party. His three brothers were also actively involved in public life, but have never been at the top, at the highest positions of power. In this paper, we follow the experience and activities of Pribičević brothers during the war years, when they suffered the fate of most of the Serbs in Croatia: they were either arrested or sent to the front to fight the war aims of the Monarchy or fought on the side of Serbia. Unlike Milan who, as an officer of the Serbian army fought only for Serbia, the other brothers because of the arrest, internment and referral to the battlefield in the first years of the war were not able to engage in their plan to liberate Serbs and other Yugoslav peoples. Towards the end of the war and on the eve of the dissolution of the monarchy Pribičević brothers actively participated in resolving the Yugoslav question by the secession of Serbs, Croats and Slovenes and their urgent union with Serbia, without prior agreement on the internal organization of the common state. Milan Pribičević led the Serbian military mission that was among the Yugoslav emigrants in America collecting volunteers for the Thessaloniki front. Svetozar Pribičević has become one of the most powerful and influential politicians among Yugoslav peoples of the dying monarchy and remained until its final collapse. His role in the unification process that prepared in the last days of the Austro-Hungarian Empire was of the utmost importance, and the consequences of his activities during this period Svetozar bore until the end of his political career.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Архив Југославије, Збирка Адама Прибићевића, 88–1, Адам Прибићевић, *Светозар Прибићевић*

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Lj. Boban, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1992).

S. Budisavljević, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca: povodom četrdesetogodišnjice jugoslovenskog ujedinjenja*, Zagreb, 1958.

Д. Гавриловић, „Однос југословенства и српства: идеолошка матрица Светозара Прибићевића у време Првог светског рата“, *Политичка ревија* 4 (2011), 307–332.

Ž. Karaula, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011), 255–291.

В. Крестић, *Срби у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд, 1991.

В. Krizman, „Zapisnici središnjeg odbora 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba' u Zagrebu“, *Starine* 48 (1958).

- B. Krizman, „Die politische Tournee Stephan Tizzas im Herbst 1918“, *Der Donaauraum* 4 (1968).
- B. Krizman, „Osnivanje 'Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu' 1918“, *Historijski zbornik* 1–4 (1954).
- B. Krizman, „Povjerljive veze između 'Jugoslavenskog odbora' i domaćih političara za I svjetskog rata“, *Historijski zbornik* 15 (1962).
- B. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, 1977.
- B. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989.
- H. Matković, *Svetozar Pribičević: ideolog – stranački vođa – emigrant*, Zagreb, 1995.
- H. Matković, „Svetozar Pribičević u danima postojanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 26 (1993).
- H. Matković, „Svetozar Pribičević u 1918. godini“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 6 (1968).
- М. Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања из година 1909 до 1944*, Београд, 1952.
- М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево–Београд, 2014.
- Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919: Izabrani dokumenti, izabrali i priredili М. Štambuk-Škalić, Z. Matijević*, Zagreb, 2008.
- М. Патковић, „Антисрпски и антијугословенски погроми у лето 1914. године“, *Зборник о Србима у Хрватској 2*, уредник Василије Крестић, Београд, 1991.
- А. Прибићевић, *Мој живот*, Загреб, 1999.
- М. Пупин, *Национално-политички рад 1908–1935*, приређивач Д. Р. Живојиновић, Београд, 1998.
- И. Рибар, *Из моје политичке сарадње*, Загреб, 1965.
- Д. Роксандић, *Српска и хрватска повјест и „нова историја“*, Загреб, 1991.
- В. Ћоровић, *Портрети из новије српске историје*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд, 1990.
- Ј. Норват, *Živjeti u Hrvatskoj 1900 – 1941. (Zapisci iz nepovrata)*, Zagreb, 1984.